

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Живка Стефанова Колева-Златева – катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология,
научна специалност „Български език – приложна лингвистика“

Автор: Катрин Константинова Костова

Тема: БЛИЗКОРОДСТВЕНИ ЕЗИЦИ В КОНТАКТ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ЧЕШКИ, РУСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Научен ръководител: проф. дфн. Маргарита Захариева Младенова

Член съм на научното жури за защита на дисертационния труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Катрин Константинова Костова, редовна докторантка по област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1 Филология, научна специалност „Български език – приложна лингвистика“, въз основа на заповед на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ № РД 38-69/21.01.2022 г.

1. Общо описание на представените материали

Представеният от Катрин Костова комплект материали е в съответствие с чл. 67 (5) от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и включва следните документи: автобиография, диплома за висше образование, дисертационен труд, автореферат, копия на отпечатани научни трудове. По темата на дисертацията докторантката е отчела две излезли от печат статии и една все още непубликувана статия.

2. Кратки биографични данни за докторантката

През 2014 г. Катрин Костова завършва славянска филология в СУ „Климент Охридски“, профил бохемистика. Средното си образование получава през 2009 г., когато завършва гимназия с изучаване на чужди езици, профил с испански език. От 2018 до 2021 г. е докторантка по научна специалност „Български език – приложна лингвистика“ към катедра „Български език като чужд“ във Факултета по славянски филологии. Придобива опит като учител по български език и литература, работейки в различни училища от завършване на висшето си образование до днес. Започва академичната си кариера като хоноруван преподавател в СУ „Климент Охридски“ през 2019 г.

3. Актуалност на темата на дисертацията и целесъобразност на поставените цели и задачи и приложената методология

Темата на представения дисертационен труд безспорно е актуална за съвременната българска приложна лингвистика и в частност за преподаването на българския като втори (чужд) език. Несъмнено научните изследвания върху усвояването на българския език от чужденци ще укрепят основите, върху които стъпва разработването на съответните учебни пособия и самата учебно-методическа работа. Изследването е особено актуално за обучението по български език като втори (чужд) на носители на чешки и руски като първи езици и изобщо на носители на славянски езици, граматичните и лексикалните подсистеми на които са с висока степен на сходство помежду си поради не толкова отдавна осъществената диалектна диференциация. В такъв случай за тези, които организират и провеждат учебния процес, полезни могат да бъдат не само знанията за възможния отрицателен трансфер от първия език на обучаемите в техния междинен български език, но и за положителния трансфер, за знанията, които те вече имат формирани от своя първи език и които са релевантни и за усвояването/формиранията българскоезична компетентност.

Заглавието на дисертацията, съобщаващо за изследване на „близкородствени езици в контакт“, много точно отразява случващото се в езиковото съзнание на носителите на чешки и руски като първи езици, които усвояват и българския език. Действително езиковите контакти се осъществяват в човешкото съзнание и преките наблюдения върху речевата дейност на усвояващите даден език може да хвърли светлина върху самите механизми на взаимодействие между езиците, върху неговите предпоставки, параметри и резултати.

Обект на изследване в дисертацията са интерферентни грешки в междинния български език на носители на руски и чешки като първи езици. Целта е разкриването на степента и проявите на интерференцията и формулирането на изводи с методическа стойност, приложими в процеса на обучение. Логично при анализа на интерферентните грешки се вземат под внимание сходствата и различията между контактуващите езикови системи. Със сигурност направените изводи за интерференцията, в степента на тяхната прецизност, могат да усъвършенстват процеса на обучение по български като втори език особено при носители на славянски езици и в частност на чешки и руски.

4. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията съдържа увод, три глави и заключение. В **увода**, определен като първа глава (а не би трябвало да е), са коментирани актуалността, обектът, целите, задачите, методологията на изследването и неговата структура. Отбелязано е, че обект на изследване са проявите на интерферентни грешки при употребата на имената, местоименията и глаголите в писмената реч на усвоявания български език от чешко- и рускоговорещи. Целта е да се разкрият типовете грешки и по този начин да се направят изводи от методическо естество относно преподаването на българския език като чужд. И това са грешки главно във формообразуването, но не и в езиковите структури. Отбелязано е, че в изследването участват 84 студенти (43 носители на чешки и 41 на руски). Броят на изследваните лица не е малък и би могъл да

бъде представителен за формулирането на съответните изводи. Направено уточнение в главата, озаглавена „Резултати и методически модели за преодоляване на установените интерферентни грешки“, показва обаче, че във всеки един от тестовете не участват всички студенти. В анкетата за местоименията например участват само 7 носители на чешкия език и 4 на руския, а в анкетата за глагола – 4 чешки студенти и 4 руски. Малко са изпитваните лица в експерименталните проучвания, но все пак експериментите показват взаимодействието между езиците в невро-когнитивните системи на техните носители, показват, че това са възможни резултати от взаимодействието. В увода е посочено, че чешките студенти усвояват българския език „в родна среда“, в университети в Чехия, а руските – в България, в Софийския университет. Трябва да отбележим, че в чуждоезиковото обучение средата е релевантен фактор за преподавания език, а не за майчиния (първия) език на обучаемите. Неслучайно в психолингвистиката и приложната лингвистика, където се наложи противопоставянето на езиците от гледна точка на тяхното усвояване като първи и втори (т.е. не първи) езици, някои автори запазват и термина чужд език, когато става дума за усвояване на втори език в среда, където той не се говори.

В **първа глава** (втора по номерацията на докторантката), озаглавена не много удачно „Литературен преглед“, се очаква да са представени теоретичните основи на изследването. Дадена е заявка за осветяването на четири въпроса, важни за постигането на целите на дисертационния труд. Това са въпросите (1) за мястото на българския, руския и чешкия език сред славянските езици (вж. подточка, озаглавена „Славянски езиков свят. Български, чешки, руски“); (2) за спецификата на интерференцията като лингвистичен феномен и в частност за интерференцията при близкородствени езици; (3) за преподаването на българския като чужд език и изобщо за спецификата на чуждоезиковото обучение; (4) за типовете грешки и за методическата стойност на техния анализ.

Не бих казала, че въпросът за мястото на българския, руския и чешкия език сред славянските езици е добре осветен. Тук можеше да бъде засегнат въпросът за диалектната диференциация на славянските езици, показващ степента на родство между изследваните езици в контакт, а също и развитието на българския като балкански език (език от балканския езиков съюз), което е довело до редица промени в граматиката на езика, отличаващи го от останалите славянски езици. Твърдението, че „българският език стои в центъра на славистичната наука“, не е обосновано. Добре е да се коригира и терминът „славянско езиково семейство“ с „група на славянските езици“.

Това е глава, от която се очаква да освети използвания в изследването научен инструментариум, включващ категориален апарат, в това число базови понятия, подходи и принципи на изследване на езикоусвояването, да даде оценка на прилаганите подходи и методи на преподаване на втори език. Разгледани са въпросите за интерференцията, за положителния и отрицателния трансфер, в това число и при близкородствени езици, за междинния език, за типовете грешки, за ролята на техния анализ с оглед на преподаването на езика. Добре би било тук да бъде осветен и въпросът за спецификата на езиковите знания, за начините на

тяхното усвояване и за възможностите усвоените/формираните знания да бъдат оценени, което е важно за практическата част на дисертационния труд, свързана с анализ на езиков материал, свидетелстващ за владеење на езика и за осъществен езиков трансфер. Доказано е например, че езиковите знания от гледна точка на спецификата на тяхната репрезентация в ума и на когнитивните системи, които ги обработват, са два типа – декларативни (осъзнати, експлицитни) и процедурни (неосъзнати, имплицитни). Към декларативните знания се отнасят думите на езика (т.е. неговият ментален лексикон) и образуванията по нерегулярен начин запазени граматически форми. Към процедурните знания се отнасят несъзнаваните, но по автоматизиран начин прилагани правила за регулярно образуванията граматически форми на думите и за линейното и йерархичното им свързване във фрази и изречения. Граматическите знания също могат да бъдат осъзнати, декларативни, но те не са в основата на автоматизирания процес на пораждање и възприемане на устна и писмена реч, а могат да играят само спомагателна роля, например за мониторинга върху породената собствена реч, но при наличие на време (вж. Крашън).

Като слабост на теоретичната глава на дисертацията бих посочила и подбора на научната литература, на която тя стъпва, а също и начинът на нейното цитиране. Добре би било при изясняването на научния инструментариум на дисертационния труд да бъдат взети под внимание изследвания на Р. Елис, С. Крашън, В. Кук, Ю. Майсел, С. Гас, М. Улман, в които са отразени постиженията на съвременната наука в областта на усвояването на втори език. Съветвам докторантката от българските автори добре да се запознае и с изследванията на Т. Шопов. Този автор е цитиран само чрез Е. Хаджиева, а посочените в библиографията негови трудове не са цитирани в текста на дисертацията. Необходимо е съобразяването и с Общата европейска езикова рамка, която се опира на съвременните постижения на психолингвистиката, когнитивната лингвистика, лингвистичната прагматика и социолингвистиката за усвояването на езика и за експлицирането на езиковата и комуникативната компетентност на усвояващите даден език като втори. Още повече, че ОЕЕР се превърна в консенсусен документ относно базовите принципи на преподаване на втори език и оценяването на усвоените знания – собствено езикови и знания на формираната комуникативна компетентност.

Необходима е внимателна употреба на терминологията с ясното разбиране за изразяваните идеи. Какво означава например „пасивно овладяване“, „активно знание“ на втори език (с. 9, 10), „усвояване на различните видове реч“ (с. 18), изучаване на „втори език като чужд“ (с. 22)? Във връзка с употребяваната терминология бих посъветвала дисертантката да предпочете пред емоционално натоварените термини „роден“, „майчин“ и „чужд език“, термините „първи“ и „втори“ език, когато става дума за усвояване на език. Това са термини, формиранни в рамките на строги научни парадигми, които отвеждат към фундаментални научни изследвания на езикоусвояването.

Като недостатък на теоретичната глава бих посочила и цитирането на немалко източници от научната литература чрез други източници. Например редица автори са цитирани по публикация на Е. Хаджиева (вж. с. 22 – 26), без това да са недостъпни публикации. Необходи-

дим е също така внимателен подбор на цитираната научна литература при обосноваване на една или друга теза. Не малко идеи например са представени като идеи на Г. Маджаров, който в цитираната публикация ги представя като чужди, използвайки безлични твърдения с израза „забелязано е“, без да става ясно от кого, без посочване на самия източник на научната информация. Самият Г. Маджаров в цитираната статия отбелязва, че конкретни факти и експериментални изследвания „са преразказани“ от два учебника по психолингвистика с автори съответно В. П. Белянин и А. А. Залевская (с. 35). Още една препоръка бих направила по отношение на цитирането. Важно е мнението на цитираните автори да бъде представяно точно, в това число да бъде запазвана и терминологията, особено ако тя има концептуална важност. В дисертацията например е цитиран Т. Шопов като определяш междинния език като „хибрид между майчиния език и изучавания език“ с уточнението, че неправилностите са само особеност на развитието (с. 22; цитирането е чрез друг автор). Самият Т. Шопов на цитираната страница отбелязва, че понятието „междинен език“ е създадено от Лари Селинкър, според когото междинният език е „хибрид между E1 и E2“. Вярвам, че това са недостатъци, които докторантката с натрупването на изследователски опит ще преодолее.

Във **втора глава** (трета според номерацията на докторантката), озаглавена „Устойчиви типове грешки в обучението по български език като чужд“, е представена самата изследователска работа. Тази глава има три части, посветени съответно на изследването на интерферентните грешки в имената, местоименията и глагола. Всяка една от тези части има еднотипна структура, подчинена на логиката на изследването: представяне на морфологичните характеристики на съответната/-ите част/-и на речта; преглед на публикации, съобщаващи за трудности в тяхното усвояване в чуждоезиковото обучение или изобщо за техни специфични особености; преглед на публикации, съобщаващи за интерферентни грешки при съответната/-ите част/-и на речта в чуждоезиковото обучение; хипотези за възможните типове грешки при носители на руски и чешки, усвояващи български, които се определят от граматическите различия между езиците; описание на проведеното експериментално изследване; анализ на грешките; изводи.

Трябва да отбележим, че формулирането на хипотези за конкретни трудности в усвояването на граматиката на даден език от носителите на друг език въз основа на съпоставителни изследвания на самите езици е утвърден подход в прецизирането на методиката на преподаване на даден език като втори (чужд). Формулираните от докторантката хипотези за типовете грешки, които носители на чешки и руски биха допускали при усвояване на българския език, са добре съобразени с граматическите различия между езиците, с възможностите за трансфер поради близостта между езиците. Възникват обаче някои въпроси. Възможно ли е например да съществуват по принцип „трудноусвоими категории и езикови единици“, както твърди докторантката, позовавайки се на Г. Куртева (с. 32)? Не е ли трудността в езикоусвояването относителна, не се ли определя от езиковия опит на усвояващите даден език? Проблем ли е също така усвояването на големия брой граматически форми на глагола, ако те се усвояват като процедурно знание, когато се образуват по регулярен начин (вж. с. 105)? Деца-

та ги усвояват до 5-годишна възраст (изключение вероятно прави евиденциалността като граматическа категории поради прагматичния си компонент).

Самото експериментално проучване включва поставянето на различни езикови задачи на изпитваните лица. Някои от задачите обаче проверяват владенето на граматиката на българския език чрез формулировки, ориентирани към декларативни знания, а не към процедурни, от които всъщност се определя същинското владене на менталната граматика на езика, което му дава възможност по автоматизиран начин да поражда и разбира безкрайно множество правилно построени изречения. Срв. например следните формулировки на задачи, ориентирани към декларативни граматически знания: „Където е необходимо, членувайте прилагателните имена, като ги съгласувате по род и число със съществителните имена“; „Степенувайте прилагателните имена“, и формулировки от типа на: „Работете по модела“; „Напишете текст описание на свой любим човек“, ориентирани към проверка на процедурни граматически знания.

Установените от докторантката интерферентни грешки във висока степен подкрепят формулираните от нея хипотези въз основа на различията между граматическите системи на езиците.

В **трета глава** е направено обобщение на установените интерферентни грешки и е заявено предлагането на конкретни методически подходи и стъпки за преодоляването им. Предложени са разнообразни упражнения, в това число и с игрови момент. Отбелязано е, че упражненията са „с насоченост към визуалната памет“, предвидени са за дистанционна форма на обучение. Възникват обаче следните въпроси. Какъв би бил механизмът на усвояване/формиране граматическите знания, които по своята природа са процедурни? Каква е ролята на устната реч в този процес? Как ще бъде автоматизирано образуването на правилните граматически форми и пораждането и разбирането на граматически правилни изречения?

В **заключението** на дисертацията е направен преглед на свършената работа, в синтезиран вид са представени обобщенията относно констатираните интерферентни грешки при носители на чешки и руски, усвояващи български. Направен е преглед и на разработените упражнения за преодоляване на интерферентните грешки в областта на формообразуването на имената, местоименията и глаголите, предвидени за работа с компютър, в които водещо е зрителното възприемане на информацията.

5. Автореферат

Авторефератът е изготвен коректно и отразява структурата, съдържанието и основните резултати, постигнати в дисертацията.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки посочените слабости дисертационният труд съдържа научно-приложни резултати, които представляват принос в науката за езика. Те отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилага-

не на ЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. Представеното изследване показва, че докторантката Катрин Костова притежава теоретични знания по научна специалност „Български език – приложна лингвистика“ и професионални умения за самостоятелно провеждане на научни изследвания.

Поради гореизложеното давам своята положителна оценка за представения дисертационен труд и ще гласувам за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Катрин Константинова Костова в областта на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1 Филология, научна специалност „Български език – приложна лингвистика“.

30.03.2022 г.

Рецензент:

(проф. дфн Живка Колева-Златева)